

UO‘K:809:398:22

Mohigul HOSHIMOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: hoshimovamohigul6@gmail.com

O‘z-Fin pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, PhD F.Buriyeva taqrizi asosida

DOSTON JANRINING XIX-XX ASRLARDAGI KO‘RINISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Sharq mumtoz poetikasi uchun an‘anaga aylanib qolgan doston janri va uning shakllanishi, takomili va XIX-XX asrlar ijodkorlarining ijodida qay darajada jilolanganligi masalasi tadqiq etilgan. Ushbu janrning boshqa asrlardagiga qaraganda qanday o‘zgarishga uchrangani va kimlar tomonidan qalamga olinganda alohida jihatlari ko‘zga tashlangani, mumtoz an‘analar bilan bir qatorda qanday yangiliklarga uchrangani ko‘rib chiqilgan. Ushbu davr dostonchiligi oldida turgan muammolarni qanday yechish mumkinligi mushohada etilgan. XIX-XX asrlarda kimlarning ijodida doston janri o‘zining rivojlanish cho‘qqisiga ko‘tarilganligi, ulardagi novatorlik mazmun va shakliga qay darajada ta‘sir etganligi kabi masalalar qalamga olingan.

Kalit so‘zlar: Doston janri, badiiy san‘atlar, an‘ana va novatorlik, davr qahramoni, personaj, mumtoz qadriyatlar, estetik ta‘sir.

ПОЯВЛЕНИЕ ЭПИЧЕСКОГО ЖАНРА В XIX-XX ВЕКАХ

Аннотация

В данной статье исследуется жанр эпоса, ставший традиционным для восточной классической поэтики, его становление, совершенствование, а также то, насколько он отшлифовался в творчестве творцов XIX-XX веков. Рассмотрено, как изменился этот жанр по сравнению с другими веками, когда и кем он был написан, выделены его особенности, наряду с классическими традициями, какие новшества были внесены. Наблюдается, как решаются проблемы, стоящие перед эпосом этого периода. В XIX и XX веках жанр эпоса достиг своего пика развития, и в какой степени их новаторство повлияло на его содержание и форму.

Ключевые слова: Эпический жанр, изобразительное искусство, традиция и новаторство, герой эпохи, персонаж, классические ценности, эстетический эффект.

APPEARANCE OF THE EPIC GENRE IN THE XIX-XX CENTURIES

Annotation

In this article, the genre of the epic, which has become a tradition for Eastern classical poetics, and its formation, improvement, and the extent to which it was polished in the work of the creators of the XIX-XX centuries are studied. It has been considered how this genre has changed compared to other centuries, and when it was written by whom, special aspects were highlighted, along with classical traditions, what innovations were made. It is observed how to solve the problems facing the epic of this period. In the 19th and 20th centuries, the genre of the epic reached its peak of development, and to what extent their innovation influenced its content and form.

Key words: Epic genre, fine arts, tradition and innovation, hero of the era, character, classical values, aesthetic effect.

Kirish. Millatimizning milliy orini, g‘ururini yuksaltirishda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, bu borada mumtoz adabiyotning o‘rni va ahamiyati beqiyos. Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev adabiyotning beqiyos kuchi haqida quyidagi fikrlarni bildiradi: “Adabiyot xalqning yuragi, elning ma‘naviyatini ko‘rsatadi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo‘l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta‘sirchan kuchidan foydalanish kerak” [1].

O‘zbek mumtoz dostonchiligi o‘zining ko‘p asrlik tarixi va an‘analariga ega. Ushbu an‘anaviylik xususiyatlari ularning, asosan, aruz vaznida va masnaviy shaklida yaratilgan bilan bog‘liq. O‘zbek adabiyoti badiiyati takomilida janrlarning rivojlanish masalasi hamisha ahamiyat berilishi lozim jarayon sifatida e‘tirof etilib kelingan. Mazmun jihatidan esa, ular ma‘rifiy, axloqiy, diniy-falsafiy, tasavvufiy mavzularda yozilgan. Ushbu an‘analar XIX-XX asrlar dostonchiligida ham o‘ziga xos davom ettirildi. Buning natijasida davr dostonchiligida bir qator yangicha yo‘nalishdagi dostonlar yaratildi. Chunki, ushbu davr dostonnavisligi oldida ikki yo‘l bo‘lib; bular an‘anaviy, noan‘anaviy yo‘nalishlardir. Ushbu davrda yaratilgan

dostonlarga ahamiyat berib qarasa, ularda ham novatorlik, ham an‘anaviylik unsurlari ufurib turibdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko‘p asrlik adabiyotimizning tarixiy taraqqiyot yo‘lida XIX-XX asrlar adabiyoti alohida diqqatga sazovor. Bu davrdagi adabiyotning xarakterli jihati shundaki, u klassik adabiyotimizning so‘nggi bosqichi bo‘lishi bilan birga, kishilik badiiy ijodi taraqqiyotining yangi bosqichi bilan chambarchas bog‘liqdir [3]. Tabiiy to‘g‘risidagi dastlabki ma‘lumotlar A.N.Samaylovich tomonidan berilgan bo‘lib, tadqiqotchi o‘zining Xivaga qilgan ekspeditsiyasi orqali amalga oshirilgan ilmiy izlanishlari natijasida amalga oshirilgan. Shundan so‘ng yana bir qator adabiyotshunoslar: Laffasiy “Xiva shoir va adabiyotchilarining tarjimai hollari”, Abdulla Boltayev, Rahmat Majidiy “O‘zbek adabiyoti”, M. Yunusov “Komil Xorazmiy”, V. Mirzayev “Avaz O‘tar o‘g‘li”, K.Karimov “O‘zbek adabiyoti tarixi” nomli asarlarida Tabiiyning boy adabiy merosi haqida ma‘lumot beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyot kecha yoki bugun paydo bo‘lib qolgan tushuncha emas, u asrlardan buyon xalqimiz bilan birga yashab, birga taraqqiy etib kelayotgan buyuk bir qadriyatdir. Inson dunyoga kelgan kunidan boshlab,

to hayotining eng so'nggi lahzasigacha o'zi mansub xalqning qadriyatlarini, an'analari ichida ulg'ayadi, kamol topadi. Eng avvalo, "Doston" termini haqida so'z yuritadigan bo'lsak, "Doston-tarix, qissa, hikoya, afsona, roman"[4] degan ma'nolarda keladi.

Davr adabiy hayotining rang-barang ko'rinishini ifodalab beruvchi janrlardan biri bo'lgan doston janrida bir qancha ijodkorlar XIX-XX asr voqealarini o'zlarining qalamlariga olganlar. Sayqaliy, Miriy, Furqat, Uvaysiy, Xiromiy, Tabibiyilar ijodida mumtoz adabiyot an'analari hamda yangi davr adabiyotiga xos tamoyillar asosida yaratilgan ijod namunalari o'ziga xos badiiy qimmatga ega. Ular o'z dostonlarida muhabbat, odamiylik, ezgulik, ma'rifat, xalqchilik kabi barhayot mavzularni ilgari surishgan. Ular ijodidagi an'anaviylik faqatgina janr xususiyatlari ya'ni, vazn, qofiya va badiiy san'atlarni qo'llashda emas, balki poetik g'oyani ifodalashdagi an'anaviylik ramzlar vositasida ifodalashda ham ko'rinadi. Bu davr dostonnavislarining yelkasida ikki baravar og'ir yuk turgan. Birinchidan, o'sha davr ziddiyatlarini real ochib berish, ikkinchidan, mumtoz adabiyot vakillari ijodidan bahra olgan holda ularga hamohang ruhda asar yozish zarurligini taqozo etadi. Zero, "Navoiy ijodini o'rganish davomida salafilar ijodi bilan mushtarak ko'ringan jihatlarni yoritishga harakat kitobxonlarning Sharq adabiyoti haqidagi bilimlarni kengaytirishga ko'maklashadi"[6]. Yuqorida tilga olingan dostonnavislardan biri Tabibiy ijodida doston janrining jilvalarini ko'rib chiqamiz. Ahmad Tabibiy XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida Xivada yashab ijod etgan sermahsul shoirlardandir. Tabibiy Sharqda mashhur "Vomiq va Azro" ning o'zbekcha she'riy variantini ishlagan. "Yeti ravza" dostonini yaratdi [8]. Tabibiy ma'rifatparlik sohasida o'z salafilarining adabiy merosi ijodidan unumli foydalangan, ya'ni Navoiy va Fuzuliyning buyuk insonparvarlik g'oyasini o'z ijodida aks ettirdi. Shoir o'z davrida insonlar mehnatining qanchalik beqadriligidan afsuslansa, ilm-ma'rifat egalarining ham shunchalik beqadriligidan afsuslangan. Har qanday badiiy asarning jozibador etib ko'rsatuvchi so'nmas va eskirmaydigan ishq-muhabbat mavzusi Tabibiy ijodida ham o'zining jilolarini ko'rsatib bergan. U oshiq va ma'shuq orqali o'zining idealidagi shaxsni gavdalandiradi.

Navoiy ijodi Tabibiy va unga zamondosh dostonnavislar uchun katta bir maktab bo'lgan. Navoiyga mos izdosh bo'lishga bor salohiyatini ishga solib ijod qilganlar. "Vomiq va Azro" dostoni Sharqda keng tarqalgan asarlardan biridir. U "Yusuf va Zulayho", "Tohir va Zuhro", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" dostonlari singari juda ko'p shoirlar tomonidan yozilgan [8]. Ularning har biri sujet va g'oya jihatidan ayrim originallikka ega asarlardir. Bu mavzuda qanchadan-qancha shoir va dostonnavislar o'zlarining g'azallarida va dostonlarida yorning go'zalligini Azroga, oshiqning qahramonligini esa Vomiqqa o'xshatganlar, ularning nomini qayta-qayta tilga olganlar. "Vomiq va Azro" mavzu jihatidan ishqiy-romantik doston turiga kiradi. Unda do'stlik, chin muhabbat, ilm va hunarga hurmat, mardlik va qahramonlik, haqiqat va adolatni ulug'lash kabi masalalar kuylanadi. Shuningdek, xalqning ozodlik, adolatli shoh va markazlashgan davlat tuzish haqidagi orzulari tarannum etiladi. Shoir o'z asarini yaratishda xalq og'zaki ijodidan unumli foydalangan. Xalq orasida mavjud bo'lgan Azro va Vomiq haqidagi afsonalar dostonga asosiy mavzu qilib olingan. buni shoirning quyidagi so'zlaridan bilib olishimiz mumkin:

Hamulkim yetkurur so'zdin bashorat,
Qilur maqsad sari mundaq ishorat.
Ki haml olg'och Nigorini Gulandom,
Yetushdi muddati hamlig'a itmom

Asar hamd va na'tdan boshlanadi. Dostonda voqea Bahromning tug'ilishi bilan boshlanadi. O'quvchi dostonning

boshlanishidanoq uni shu nomdagi boshqa dostonlardan farqlab oladi.

Vomiq obrazi dostonda ma'lum dinamikaga ega, ya'ni voqealar rivojlanishi bilan bir qatorda Vomiqning xarakteri erishgan katta muvaffaqiyati shundan iboratki, Vomiqning butun faoliyati, ajoyib xislatlari uning xarakteridan kelib chiqadi. Bu narsa o'z navbatida, asarning realistik kuchini oshiradi. Mamlakat ham iqtisodiy, ham siyosiy qiyinchilikka uchragan bir davrda Tabibiy o'z qahramoni orqali og'ir va mashaqqatli hayot og'ushida ezilib yotgan millionlarcha xalqning ko'nglida jo'sh urgan eng muqaddas orzu-umidlarini bayon etib bera olgan. Buni quyidagi misralarda ham ko'rishimiz mumkin:

Hamulkim ramzi fang'a erdi voqif,
Dog'i ilm ila fazl ahlig'a vosif.
Qilib bir monai marg'ub ta'lif,
Bu yanglig' qildi ilm ahlini tavsif.

Ushbu jumalardan ma'lum bo'ladiki, Vomiq g'oyatda bilimchi va ilm ahlini yuksak darajada ko'ruvchi shaxsdir. Tabibiy ushbu qahramoni orqali o'sha davr qolqolliklaridan faqatgina ilm va yuksak ma'rifat orqali chiqish mumkinligini ta'kidlaydi. Shoir sermahsul ijodini xalq manfaatlarini yo'lida baxsh etgan shoir o'z davrida farog'at ko'ra olmadi:

Boqib tadqiq ila ko'rdu Muabbad,
Ki bo'lmishlar fanu ilm ichra Arshad.
Alarg'a tarbiyat aylab bag'oyat,
Qilur erdi base shavq ila rag'bat[8].

Lekin, u o'z davridan qanchalik o'kinch bilan noligan bo'lsa, xizmatlarining zoye ketmasligiga shunchalik qattiq ishonadi. Tabibiy ijodi xalq manfaati bilan yaqindan bog'langan bo'lib, uning asarlari xonni adolatga chaqirish, kishilarni to'g'rilikka, ilm- ma'rifatga targ kishilarni targ'ib qiluvchi g'oyalari bilan sug'orilgandir. Tabibiy ilmni tashviq qilur ekan, uning o'z-o'zidan qo'lga kirmaqligini, aksincha bilimni egallash uchun qunt bilan ishlash zarurligini va shundagina maqsadga yetish mumkinligini uqtiradi.

Shoirming ta'biricha, ilm va odobdan bahra olgan kishi qayerga bormasin, albatta, izzat topadi. Ilm-u odobdan bebahra kishining umri xorlik va zorlikda o'tadi.

Kimdakim ahli jahondin bor ilm-u ma'rifat,
Qilg'usidur oni barxurdor ilm-u ma'rifat [10].

Ushbu misralardan anglashilib turibdiki, dostonnavis dostonida qahramonlari harakati va tili orqali davr kishini qanday bo'lishi kerakligi haqida mushohada yuritadi. Orzu-umidlarini personajlari tilidan aytadi.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, Xiva adabiy muhiti vakillari ijodida mumtoz adabiyotda uchraydigan bir qancha unsurlarni o'z ijod namunalari singdirgan, so'z san'atini puxta egallash maktabi shakllangan edi.

Ma'lumki, mutafakkir daho Alisher Navoiy o'zidan keyin adabiyot bo'stoniga qadam qo'ygan har bir ijodkorni betimsol badiiy ijod mahsullari vositasi bilan tarbiyaladi. Bu ne'matdan Ahmad Tabibiy ham, albatta, bebahra bo'lmagan. Tabibiy ham o'z dostonlarida uning shaklini, ya'ni vaznini, qofiyalash sistemasini qabul qilib olgan va ularning romantizm prinsiplari bilan bog'liq boshqa bir qancha qonuniyatlarini qabul qilib olgan. Mumtoz she'riyatda oshiq dardlari ong va qalb orqali qabul qilinadi. Ong shoirning dunyoqarashi, tafakkurining salmog'i hisoblangan, qalb she'riyatning san'atidan, sehridan bahramand bo'ladi. Navoiy ijodi ong uchun ham, yurak uchun ham cheksiz xazinadir. Ustoz olg'a surgan o'lmas umuminsoniy g'oyalar bizni hanuzgacha tarbiya qilsa, uning ijodiga xos buyuk san'at bizni har safar hayratga soladi. Tabibiy dostonlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ijodkor ularda g'oyaviy yaxlitlikka intiladi, doston boshlanishidagi fikrni doston so'ngigacha qadar izchil

davom ettirishga, g'oyani baytma-bayt ochib, dalillab borishga intiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, XIX asrda mumtoz adabiyotimiz – Buxoro, Xiva, Kattaqo'rg'on, Qo'qon adabiy maktablarining iste'dodli vakillari ijodiy faoliyati shu qadar yuksak rivojlanganki, biz ularning dengizdan bir tomchisini tadqiq etib ulgurdik, xolos. Bu davr ijodkorlarining dunyoqarashi, g'oyalari, bashariyat

haqidagi hikmatona fikrlari, badiiy talqinlari bugungi tarbiya jarayonida ham ma'lum ahamiyat kasb etadi. Mumtoz adabiyotning ana shunday jilvalarini kashf etish zarurligi bugungi kun talabi sifatida e'tirof etilmoqda. Ahmad Tabibiydek ijodkorlar ijodini chuqurroq va kengroq o'rganish orqali bugungi yoshlarimizni ilmga va adabiyot jilg'alari bilan tanishishga yanada kuchliroq undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent O'zbekiston. 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва форовон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Jalolov A.. XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi O'zbek adabiyoti.-Toshkent: Fan, 1991.151 b
4. Valixo'jayev B.."O'zbek epik poeziyasi tarixidan", Toshkent"Fan"1974.170 bet.
5. Valixo'jayev B. XIX-XX asrning 2-yarmidagi o'zbek poemachiligida Alisher Navoiyning traditsiyalari.Adabiyot va hayot.-Samarqand,1969.13-20-b.
6. Muhiddinov M.Q. Adabiy an'ana va ijodiy o'ziga xoslik.-Toshkent: Ma'naviyat,1990.105-b.
7. Furqat. Tanlangan asarlar. Ikki tomlik (nashrga tayyorlovchi Xolid Rasul).-Toshkent: Badiiy adabiyot,1975. 295-b.
8. G'anixo'jayev F. Ahmad Tabibiy. -Toshkent:"Fan"1978.80-b
9. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. -Toshkent: O'zbekiston, 2008.-536 b.
10. Tabibiy. Tanlangan asarlar. Vomiq va Azro. -Toshkent: Badiiy adabiyot, 1968.-218 b.